

نوع مقاله: پژوهشی
صفحات ۲۶۵ - ۲۷۶

ساختار اخلاقی در حدود آزادی اطلاعات و فیلترینگ در ایران

۱ ولی میرزایی

۲ امیر وطنی

۳ مهدی عباسی سمرمدی

چکیده

آزادی اطلاعات و آزادی بیان در جامعه اسلامی دو بعد الگوی رفتاری اخلاقی حکومتی هستند به طوری که از یک سو همه افراد جامعه باید حق بیان مطالب و ابراز دیدگاه‌های خود را داشته باشند و از طرف دیگر جامعه موظف است امکان دسترسی آزادانه اطلاعات اشخاص را برای یکدیگر فراهم کند. اصل مسلم در این دو نوع از آزادی مانند اصل «اباحه» در فلسفه است به این معنا که هر زمان در مقام تردید یا شک موضوعی مشمول محدودیت یا ممنوعیت قرار بگیرد باید اصل را بر آزادی قرار داد و نه محدودیت این در حالی است که وضع محدودیت‌ها برای آزادی نیز باید به موجب قانون و نه به صورت خودسرانه انجام شود. جدایی از این الگوی اخلاقی حکومتی بررسی معیارهای ماهوی فیلترینگ منطبق با نظام بین المللی حقوق بشر لازم و ضروری است به همین دلیل نیز افراد باید در کسب و نشر اطلاعات از آزادی کافی و لازم برخوردار باشند. اگر چه در حوزه اخلاق اسلامی و قانونی در کشور ما آزادی بیان، هیچ مقامی حق محدودیت آزادی بیان یا وضع ممنوعیت برای دسترسی آزاد به اطلاعات را ندارد اما قانون نیز تابع محدودیت‌هایی است که باید به آن‌ها توجه شود به طوری که اعمال محدودیت‌های احتمالی برای آزادی نیز باید جزء ضروریات یک جامعه مردم سالار باشد و به این ترتیب قانون گذار نمی‌تواند هر چیزی را به عنوان محدودیت برای آزادی بیان و آزادی اطلاعات قرار دهد. آنچه که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد بررسی حدود آزادی اطلاعات و فیلترینگ است.

واژگان کلیدی

ساختار اخلاقی، آزادی اطلاعات، فیلترینگ، محدودیت، حقوق بشر.

۱. دانشجوی دکتری فقه و حقوق خصوصی دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول).

Email: dmihan.87@gmail.com

۲. استادیار و مدیر گروه حقوق جزا، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی.

Email: vatani_amir@yahoo.com

۳. دانشیار، رئیس دانشکده حقوق و علوم سیاسی و مدیر گروه حقوق بین الملل دانشگاه خوارزمی.

Email: ma.sarmadi@yahoo.com

پذیرش نهایی: ۹۸/۲/۷

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۵

طرح مسأله

امروزه آزادی دسترسی به اطلاعات دولتی که از آن به عنوان «آزادی اطلاعات» یا «جریان آزاد اطلاعات» نام برده می‌شود، یکی از مهم‌ترین اصول اخلاقی چه از منظر اسلامی و چه از منظر حقوق بشر است. از این نظر کشورهایی که به لحاظ ساختار حکومتی نمی‌توانند دسترسی آزاد آحاد جامعه به اطلاعات را تضمین کنند، در زمره کشورهای ناقض حقوق بشر به شمار می‌روند. کشورهای دموکراتیک مدت‌ها است که ضرورت تدوین عمومیت اسناد دولتی و یا قانون آزادی اطلاعات را درک کرده و اقدامات قانونی لازم را انجام داده‌اند. با تحولات اخیر فناوری تبادل اطلاعات و ارتباطات و ایجاد فضای سیبرنتیک، جریان آزاد اطلاعات جزء حتمی جامعه جدید محسوب شده و دیر یا زود همه کشورها ناچار به پذیرش این اصل خواهند بود. با نگاهی بر قانون انتشار و دسترسی حق قانونی افراد برای بدست آوردن اطلاعات درباره فعالیت‌های حکومت، حق دسترسی همگان به اطلاعات رسمی با عنوان آزادی اطلاعات مطرح می‌شود. اگر چه دسترسی به اطلاعات نتیجه و محصول آزادی اطلاعات است. بر اساس قانون آزادی اطلاعات، قانونگذار از دولت می‌خواهد که امکان دسترسی به اسناد، مدارک و گزارش‌ها را برای مدت زمان تعیین شده فراهم سازد. البته این حق بی‌قید و شرط نیست و برای آن، حدود و موازینی پیش‌بینی شده است. در قانون آزادی اطلاعات و حق دسترسی به اطلاعات، معمولاً اطلاعاتی مانند روابط خارجی، امنیت ملی، مسائل مربوط به فعالیت‌های تجاری و بازرگانی دولت، حکومت، یا اشخاص و نیز امور شخصی افراد استثنا شده‌اند. بررسی محدودیت‌های موجود جهت دست‌یابی آزاد به اطلاعات و وجود فیلترینگ و رابطه حقوقی به این دو مبحث ضرورتی است که لزوم پرداختن به این مقاله را آشکار می‌سازد.

۱- آزادی اطلاعات و مفهوم آن

آزادی اطلاعات اصطلاحی است که نخستین بار در ایالات متحده آمریکا جعل شده و در مورد محتوای خود تا اندازه‌ای گمراه‌کننده است. شاید تصور شود منظور از این اصطلاح، آزادی همه انواع اطلاعات است اما این تصور درست نیست. منظور از آزادی اطلاعات، حق دسترسی افراد به اطلاعات موجود در دستگاه‌ها و موسسات عمومی است. از نظر اخلاقی نیز چندان درست نیست که افراد به همه اطلاعات و از جمله اطلاعات شخصی دیگران دسترسی داشته باشند. قانون برخی کشورها عنوان دقیق‌تری در خصوص این آزادی دارد که نشان‌دهنده محتوای آن نیز می‌باشد. برای مثال، فرانسه از عنوان آزادی دسترسی به اسناد اداری و کانادا از عنوان دسترسی به اطلاعات استفاده کرده است. حق دسترسی به اطلاعات، نتیجه و محصول آزادی اطلاعات و به تعبیری، آزادی اطلاعات چارچوب‌بندی شده است. منظور از حق دسترسی به اطلاعات، آن است که هر یک از اعضای جامعه در هر زمان بتواند تقاضای دسترسی به

اطلاعاتی را داشته باشد که در یکی از موسسات عمومی و گاه خصوصی نگهداری می شود و آن موسسه تنها بر مبنای دلایل احصا شده و مشخص بتواند درخواست وی را رد کند. (انصاری، ۱۳۸۵: ۱۳۹)

۲- آزادی اطلاعات، حق بنیادین بشر

جدایی از اخلاق اسلامی که در کشور اسلامی ما در قوانین حکمفرماست در میان بنیان‌های دموکراسی، جریان آزاد اطلاعات یا آزادی اطلاعات در سال‌های اخیر توجه ویژه‌ای را به خود جلب کرده و از آن به عنوان «اکسیژن دموکراسی» نام برده می‌شود. حق دسترسی عموم به اطلاعات رسمی یا توانایی شهروندان در دسترسی به اطلاعاتی را که در اختیار حکومت است، «آزادی اطلاعات» می‌گویند. بر اساس قانون آزادی اطلاعات، دولت از قانون‌گذار می‌خواهد که امکان دسترسی به اسناد، مدارک و گزارش‌ها را برای مدت زمان تعیین شده فراهم سازد؛ البته این حق بی‌قید و شرط نیست و رعایت موازینی برای آن پیش‌بینی شده است؛ چنان‌که در قوانین آزادی اطلاعات، معمولاً اطلاعاتی را که در افشاکاری مسائلی از جمله: روابط خارجی، امنیت ملی، مسائل مربوط به فعالیت‌های تجاری و بازرگانی دولت و امور شخصی افراد دخیل باشد، از حق دسترسی‌پذیری مستثنا شده‌اند. (عرفان منش، ۱۳۸۶: ۲۵) قانونمند کردن جریان اطلاعات هرگاه با تدبیر و اصول منطقی محرمانگی همراه باشد، به حفظ اطلاعات محرمانه نیز کمک مؤثرتری خواهد کرد تا زمانی که اصل محدودیت دسترسی به اطلاعات در کشور حاکم باشد؛ به عبارت دیگر، یکی از نظریات رژیم دسترسی آزاد به اطلاعات، حفظ بهتر و مؤثرتر محرمانگی از طریق قانونمند کردن مستثنیات آن است. افزون بر این، برخی از کشورها هزینه‌هایی را برای برخورداری از این حق در نظر گرفته‌اند. بنابراین، بهره‌مندی از این حق مستلزم آن است که شهروندان، قبل از دست یافتن به اطلاعاتی که در جستجوی آن هستند، مبلغی بابت هزینه‌های اجرایی بپردازند.

از آن‌جا که این قانون حق دسترسی مستقیم به اطلاعات رسمی را تضمین می‌کند، مردم اجازه می‌یابند با اطلاعات بیشتری تصمیم بگیرند و در انتخاب‌های خود راحت‌تر عمل کنند و بدین ترتیب، به بیان حقایق تشویق شوند. جریان آزاد اطلاعات در سطح ملی موجب جلوگیری از فساد و تصمیمات خودکامه می‌گردد؛ زیرا تصمیم‌گیرندگان جامعه را وادار به پاسخ‌گویی و تصمیم‌گیری‌های منطقی در امور اقتصاد و مدیریت خواهد کرد و مشارکت مردم را در سرنوشت خود تسریع می‌بخشد.

بنیادی‌ترین اصل در هر کشور دموکراتیک آن است که شهروندان بتوانند به واریسی و نظارت بر رفتار دولت و مأموران دولتی بپردازند؛ اما این نظارت در خلأ رخ نمی‌دهد. شرط این کار، دسترسی آزادانه شهروندان به اطلاعات مورد نیاز است. آزادی اطلاعات دیرزمانی است که

نه تنها به عنوان عاملی قطعی در تحقق دموکراسی، حسابرسی و مشارکت مؤثر، بلکه به عنوان یک حق بنیادین بشری نیز به رسمیت شناخته شده و قوانین اساسی و بین‌المللی از آن حمایت می‌کنند. بنیان حق دسترسی به اطلاعات بر این اصل اساسی استوار است که دولت نه مالک، بلکه امانت‌دار اطلاعات است.

۳- اهداف و مبانی آزادی اطلاعات

در جامعه اسلامی همه چیز باید در شفافیت در دسترس مردم باشد. هر چند این دیدگاه برای اینکه در تعارض و تضاد با اخلاق اسلامی در حفظ حریم خصوصی دیگران نباشد دارای محدودیت‌هایی است اما دسترسی به اطلاعات کمک می‌کند تا شهروندان اطمینان بیابند که حکومت از قدرت خود، خصوصاً در شرایط اضطراری سوء استفاده نمی‌کند. نکته مهم، بحث شفافیت است؛ یکی از مواردی که به دنبال قوانین آزادی اطلاعات خود را بسیار نشان می‌دهد، شفافیت است، اما باید توجه کرد که شفافیت تنها یک وسیله برای واری و مهار قدرت نیست، بلکه بیشتر ابزاری برای افزایش ظرفیت جامعه در حفظ نظم است؛ نظمی که آزادی جامعه بدان متکی است. در حقیقت شفافیت می‌تواند قویاً به ساختن دولتی انعطاف‌پذیر و پاسخگو در برابر حقوق شهروندان یاری دهد. همچنین باید یادآور شد در متون اسلامی، مفهوم «احتجاب» نکوهیده شده است. جدایی مدیریت از ارباب حاجب و استتار نسبت به نیروهای سازمان تحت مدیریت، مدیر را از واقعیت‌ها دور می‌سازد و ارتباطات سازمان را مختل می‌کند و نظارت وی را ضعیف می‌گرداند. (سلمان پور و پریشان، ۱۳۹۲: ۱۰۶)

کشورها برای قوانین آزادی اطلاعات خود، اهدافی را در نظر می‌گیرند و همواره خود را ملزم می‌کنند تا در چارچوب آن اهداف حرکت کنند. برای مثال سه هدف را برای قانون‌گذاری آزادی اطلاعات می‌توان بیان کرد: یک - افزایش نظارت عمومی و پاسخگویی دولت. دو - افزایش سطح مشارکت‌های عمومی در فرآیندهای سیاست‌گذاری دولت. سه - فراهم کردن دسترسی به اطلاعات شخصی.

مبانی و استدلال‌های مختلفی برای شناسایی آزادی اطلاعات و حمایت از آن ارائه شده است. این مبانی که در شرایط تاریخی مختلف مورد استناد واقع شده‌اند در یک تقسیم‌بندی به مبانی سیاسی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قابل دسته‌بندی هستند. استدلال‌هایی را که درباره نقش آزادی اطلاعات در شکل‌گیری اعمال، توزیع و گردش قدرت در جامعه ارائه شده‌اند می‌توان مبانی سیاسی آزادی اطلاعات نامید که عبارتند از رفع نقایص آزادی اطلاعات و مطبوعات، گسترده و مستمر ساختن مشارکت و نظارت مردمی، شفاف‌سازی حکومت. مبانی حقوقی آزادی اطلاعات نیز عبارتند از استدلال‌هایی که در دفاع از تعلق اطلاعات به مردم، وجود ملازمه بین آزادی اطلاعات و مسؤول‌شناسی در حکومت و

پاسخگویی مسئولان و خلاف قاعده بودن محرمانگی اطلاعات دولتی و در نهایت مبارزه با فساد اداری ارائه شده اند. علاوه بر این آزادی اطلاعات از نظر اجتماعی وسیله ای برای توانمند سازی از نظر اقتصادی، زمینه ساز سرمایه گذاری خارجی و استفاده از وام های بین المللی و از لحاظ فرهنگی تدبیری برای حمایت از تولید علم و توسعه فرهنگی شناخته شده است. (انصاری ۱۳۸۵:۲۰۵) حق دسترسی به اطلاعات به حق های متعددی تقسیم می شود: برای مثال در قانون آزادی اطلاعات ۱۹۹۷ ایرلند، سه حق را برای عموم مردم در این باب ایجاد کرده است. اولین حق، حقی است که به هر شخص اجازه دهد تا به اطلاعاتی که در نهادهای دولتی نگهداری می شوند دسترسی داشته باشند. حق دوم، آن است که به هر شخص اجازه دهد به اطلاعات رسمی ای که مرتبط با خودش هستند - برای اصلاح اطلاعات ناقص، اشتباه و گمراه کننده - دسترسی داشته باشند و آن ها را تصحیح کنند؛ و در انتها، حقی که به عموم اجازه دهد تا به دلایل تصمیماتی که بر آن ها تأثیر گذار می باشند آگاهی داشته باشند. مواردی مهم در قوانین آزادی اطلاعات کشورها یافت می شوند که بدون در نظر گرفتن و پرداختن به آن ها نمی توان درباره این قوانین صحبتی به میان آورد. (سلمان پور و پریشان، ۱۳۹۲:۱۰۹)

۴- گستره حقوقی فیلترینگ در ایران

از ویژگیهای عصر ارتباطات کاهش بعد مکانی و زمانی یا به تعبیری «بی مکان» و «بی زمان» شدن ارتباطات است. با گسترش مجاری ارتباطی نیز امکان دسترسی به اطلاعات برای شهروندان روز به روز گسترده تر میشود. روزنامه، تلفن، شبکه های ماهواره، تلفن همراه، اینترنت و ... اکنون زمینه ای را فراهم آورده اند که شهروندان در کوتاه ترین زمان و با کمترین هزینه به اطلاعات مورد نظر خود دست یابند. اما همان گونه که قبل تر بحث شد به دلیل نگاهی که نسبت به اینترنت در کشورمان حاکم است و تمایلی که به ایجاد محدودیت بر انتشار عقاید وجود دارد فیلترینگ به تدریج در کشورمان از نظر کمی توسعه پیدا کرد و عملاً نگاه تهدید محور به فضای مجازی غلبه یافت و ادامه پیدا کرد. (سعد، ۱۳۹۴:۱۰۲)

در خرداد ماه ۱۳۸۱ با ابلاغ سیاست های کلی شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای، شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب قوانین مربوط به فیلترینگ در اینترنت پرداخت. فیلترینگ در ابتدا سایت های اخلاقی را شامل می شد اما با رشد سریع تعداد سایت های اینترنتی سیاسی، به موازات تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی در جامعه و نگاه سنتی مسئولان امر، سایت های سیاسی و اعتقادی نیز مشمول امر فیلترینگ شدند و عملاً یکی از مزیت های عصر ارتباطات که دسترسی سریع و آسان به اندیشه ها و تفکرات مختلف بود از بین رفت. این مسئله زمانی به طرز حادثتری خود را می نمایاند که دامنه فیلترینگ از دایره سایت ها فراتر رفته و به فروم ها، چت روم ها، شبکه های اجتماعی و نرم افزارهای تلفن

همراه نیز برسد.

به موازات تشدید فیلترینگ، نرم افزارهای فیلترشکن نیز به سرعت وارد بازار ایران شدند به نحوی که برخی از نرم افزارهای فیلترشکن که کیفیت پایین تری دارند، حتی به صورت رایگان قابل دسترس هستند و اکنون به جز جدایی ناپذیر فعالیت اینترنتی در ایران تبدیل شده اند. مسئول فیلترینگ سایت های اینترنتی در ایران، کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه است. بررسی عملکرد این کارگروه در سال های اخیر نشان دهنده اتخاذ رویکرد حداکثری در فیلترینگ است؛ به طوری که در حوزه های اخلاقی، سیاسی، اعتقادی و ... به دو روش استفاده از لیست سیاه و فیلترینگ بر اساس کلیدواژه ها، سایت های مورد نظر را غیر قابل دسترس می کند. (سعد، ۱۰۳: ۱۳۹۴)

در خصوص ارزیابی عملکرد متولی فیلترینگ در کشور می توان ادعا کرد که امروزه در جامعه ایران، گستره فیلترینگ سایت های اینترنتی بسیار وسیع شده است به طوری که در حال حاضر به دلیل استفاده از فیلترینگ کلیدواژه ای، حتی برخی فعالیت های دانشگاهی با مشکل روبه رو می شود به عنوان مثال سایت اینترنتی یکی از برترین دانشگاه های جهان در حال حاضر مشمول فیلترینگ در کشور شده است. این وضعیت که ناشی از اتخاذ رویکرد حداکثری در فیلترینگ سایت های اینترنتی و استفاده از قواعد نظارت رسانه های مکتوب در فضای مجازی است، موجب بروز مشکلاتی اساسی در رسیدن به هدف فیلترینگ شده است. (سعد، ۱۰۳: ۱۳۹۴)

۵- فیلترینگ و اصل آزادی اطلاع رسانی

آزادی اطلاع رسانی نه تنها به موجب اصله اباحه مورد منع شارع نیست، بلکه دلیل بر تأیید شارع نیز وجود دارد و حتی در مواردی ضروری است و از مصادیق بارز آزادی بیان است که در اسناد بین المللی از جمله اعلامیه ی جهانی حقوق بشر آمده است. از سوی دیگر حق حریم خصوصی و منع ورود به حیطه ی خصوصی افراد نیز مورد نظر شارع مقدس می باشد و در دهه های اخیر مورد توجه جدی حقوق دانان بوده است و گرایش عمومی در کشورها، تصویب قوانین مستقل در خصوص حمایت از حریم خصوصی است.

حق آزادی اطلاع رسانی رسانه ها و حق حریم افراد در مواردی در تقابل با یکدیگر قرار می گیرند. قوانین و مقررات ایران حدود این حقوق را از یکدیگر مشخص نکرده است. بنابراین لازم است رابطه ی آنها مورد بررسی فقهی و حقوقی قرار گیرد. علاوه بر حریم خصوصی، اشاعه ی فحشا، نفع و مصلحت عمومی برای سانسور از موارد استثنایی اصل آزادی اطلاع رسانی است.

۶- حدود حقوقی دسترسی به اطلاعات در فضای سایبر

اعمال حق دسترسی به اطلاعات نیز همانند سایر حقوق، مطلق و بی قید و شرط نیست و دارای حدود خاصی است (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۴۹). به تعبیری از محدودیت ها یا استثناهای حق

دسترسی به اطلاعات می‌توان به سوپاپ اطمینان رعایت حق تعبیر کرد. در این خصوص قوانین آزادی اطلاعات در کشورهای مختلف جهان تقریباً استثناهای مشابهی را پیش بینی کرده‌اند. امنیت ملی، اسرار دولتی، حریم خصوصی، مالکیت فکری، ایمنی و سلامتی افراد از مهم‌ترین توجیهات محدود سازی، قلمداد شده‌اند (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۵۰).

حمایت از استثناهای دسترسی به اطلاعات در صورتی می‌تواند قابل توجیه باشد که منتفعت بالاتری را تضمین نماید؛ لذا به هر بهانه ای نمی‌توان آزادی اطلاعات را محدود کرد. به همین دلیل بند دوم ماده ۹ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر اعلام داشته: «آزادی در آشکار ساختن مذهب یا عقاید یک شخص، تنها تابع محدودیت‌هایی خواهد بود که در قانون مقرر شده؛ در یک جامعه دموکراتیک به خاطر سلامت عمومی، حفاظت از نظم عمومی، بهداشت یا اخلاقیات یا حمایت از حقوق و آزادی‌های دیگران ضرورت دارند».

۷- فیلترینگ و آزادی اطلاعات در اینترنت

امروزه تردیدی وجود ندارد که توسعه و گسترش اینترنت و همچنین بهره‌مندی از این ابزار نوین ارتباطی، نیازمند یک نظام حقوقی مدون و منسجم است. نظام حقوقی مورد نظر باید بتواند ضمن تأمین آزادی این رسانه نوین، مانع سوءاستفاده احتمالی از آزادی بیان شده و به مردم اطمینان دهد که دسترسی و استفاده آن‌ها از رسانه‌های اینترنتی ارزان، امن و پایدار خواهد بود. در بین رسانه‌های اینترنتی، پایگاه‌های اطلاع‌رسانی یا همان سایت‌های خبری به لحاظ نقش و تاثیری که بر تأمین حق آزادی اطلاعات دارند، شاید بیش از سایر این رسانه‌ها نیاز به نظام حقوقی مدون و منسجم دارند. (اسدی و بابازاده مقدم، ۱۳۹۶: ۱۶۳)

بدون تردید اینترنت نقش مهمی در تأمین حق آزادی اطلاعات دارد. افراد زیادی در سراسر جهان از طریق اینترنت به دنیایی از اطلاعات دسترسی پیدا می‌کنند. بدون توجه به مرزها و فاصله‌ها، زمینه ابراز عقیده و انتقال اطلاعات در اینترنت با مزایای فراوان (سرعت، قیمت پایین، مخاطب وسیع، استفاده همزمان از متن -صوت و تصویر و ...)، مهیا است. مردم نیز به دلیل تأثیر اینترنت در زندگی روزمره‌شان، انتظار دارند خدمات اینترنت قابل دسترس، امن، ارزان، مداوم و معتبر باشد. (Jakubowicz, ۲۰۰۹: ۴) به همین دلیل دولت‌های آزادی‌گرا متعهد هستند که ثبات و امنیت اینترنت را به عنوان یک منبع جهانی تضمین نمایند. با توجه به اهمیت رسانه‌های اینترنتی و به ویژه فعالیت سایت‌های خبری به دلیل نقش مؤثری که در اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی بر عهده دارند، این رسانه نوین نیازمند تدوین و اعمال نظام حقوقی مناسب است. نظام حقوقی که ضمن تأمین آزادی فعالیت رسانه، از سوء استفاده احتمالی از آزادی بیان جلوگیری نموده و به مردم اطمینان دهد که دسترسی و استفاده آن‌ها از رسانه‌های اینترنتی امن و پایدار است.

با شناخت دقیق از وضعیت اینترنت، تردیدی برای پالایش محتوای غیرقانونی و مضر آن وجود ندارد؛ اما با توجه به تأثیر اینترنت به ویژه سایت‌های خبری در تأمین حق آزادی بیان و دسترسی آزاد به اخبار و اطلاعات، ضروری است بایدها و نبایدهایی برای اجرای فیلترینگ مشخص و اعمال گردد. این بایدها و نبایدها را می‌توان در قالب اصول زیر تبیین نمود:

- در اینترنت نیز مانند سایر رسانه‌ها، اصل مداخله حداقلی دولت‌ها برقرار است. باید سیاست‌گذاری و اعمال فیلترینگ در اختیار نهادهای مستقل قرار گیرد و حکومت‌ها در نقش راهنما و حامی این نهادها باشند.

- باید تدابیری اتخاذ شود تا محدود نمودن دسترسی به محتوای غیرقانونی و مضر سایت‌های خبری، تبدیل به مانعی برای دسترسی به سایر مطالب و اخبار نگردد. بنابراین باید تلاش شود تا دامنه فیلترینگ حتی المقدور محدود شده و از توسعه مصادیق آن خودداری گردد.

- فیلترینگ به عنوان یک محدودیت آزادی بیان، باید طبق قانون انجام شود. به همین منظور ضروری است قوانین و مقررات پالایش به ویژه مصادیق آن، توسط نهادهای مستقل تدوین شده و پیش از اجرا به عموم اطلاع‌رسانی شود.

- پالایش محتوای اینترنت مانند سایر اعمال حکومت‌ها نیاز به شفافیت دارد. اگر حکومت‌ها بدون پیروی از قانون، به صورت پنهانی و بدون نظارت افکار عمومی، اقدام به فیلترینگ نمایند، خطر سوء استفاده از قدرت و ایجاد محدودیت برای آزادی بیان، جامعه را تهدید خواهد کرد.

- همواره باید تلاش شود تا در اجرای فیلترینگ از روش‌ها و برنامه‌های هوشمند استفاده گردد که میزان خطا در آن وجود نداشته یا تا حد ممکن کاهش یابد.

- آموزش نقش بسزایی در استفاده صحیح و اجرای مطلوب فیلترینگ دارد. همه افرادی که فیلترها را اجرا یا استفاده می‌نمایند، باید اطلاع دقیقی از اهداف فیلترینگ و محدودیت‌هایی که در نتیجه آن امکان دارد ایجاد شود، داشته باشند.

۸- مزیت‌ها و محدودیت‌های فضای سایبر برای آزادی اطلاعات

رکن استقرار و نهادینه‌سازی مردم‌سالاری واقعی عبارت است از دسترسی آزاد و بی‌محدودیت آحاد مردم به اطلاعات به ویژه اطلاعات دولتی تا با آگاهی از چگونگی سیاست‌گذاری و عملکرد کارگزاران دولتی، از سوء استفاده‌های گوناگون از سمت دولتی به ویژه ریشه‌دارترین و زیان‌بارترین آنها یعنی فساد اداری جلوگیری کنند. در این زمینه، اصل ۱۱ بیانیه ژوهانسبورگ با تأکید بر وجود این حق و ضرورت آن اشعار می‌دارد: «هرکس حق کسب

اطلاعات از مقامات دولتی را داراست، اگرچه در ارتباط با امنیت ملی باشد...». همان گونه که ملاحظه می‌شود، این مسأله به اندازه‌ای اهمیت دارد که دسترسی به اطلاعات مرتبط با امنیت ملی نیز استثناء نشده است؛ هرچند در اینجا نیز ملاحظات رعایت شده است. (دیوسالار، ۹۸:۱۳۹۲)

۸-۱- مزیت‌های فضای سایبر برای آزادی اطلاعات

فضای سایبر در بهینه‌سازی فرایندها تحول بنیادینی ایجاد کرده است؛ تا اندازه‌ای که تقریباً در همه حوزه‌های خرد و کلان به کار می‌رود. طی سال‌های اخیر، بحث‌های کلان درباره تحقق دولت الکترونیکی به‌طور جدی مطرح و در این راستا اجلاس‌های منطقه‌ای و جهانی برگزار شده که از آن جمله اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی^۱ در سوئیس در دسامبر ۲۰۰۳ است که در آن، اعلامیه اصول^۲ با حضور رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر و ۸۹ وزیر و همچنین سفیران و نمایندگان سیاسی در جمعی دوازده هزار نفری از اقشار فعال این حوزه تصویب شد و طبق آن ملزم شدند که در راستای استقرار جامعه اطلاعاتی و بایسته‌های آن بکوشند. در سال ۲۰۰۵ نیز که این اجلاس در تونس برگزار شد، اعلامیه دیگری با عنوان تعهد تونس^۳ به تصویب رسید.

طرح جدی این گونه بحث‌ها بدین دلیل است که به کارگیری این فناوری از سودمندی و فایده‌رسانی فراتر رفته و به ضرورت تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که، حضور در جامعه جهانی کنونی متضمن بهره‌مندی از زیرساخت‌ها و سازوکارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات الکترونیکی است. (دیوسالار، ۹۸:۱۳۹۲)

درباره آزادی اطلاعات، ملموس‌ترین نتیجه‌ای که از الکترونیکی شدن امور دولتی عاید شهروندان می‌شود، این است که زمینه‌های بروز فساد اداری کاهش می‌یابد. زیرا مهم‌ترین عامل ارتکاب فساد-یعنی اعمال نظر شخصی و سوءاستفاده از سمت اداری- حذف می‌شود و از این پس برنامه‌های رایانه‌ای از پیش تنظیم شده‌اند که به جای کارگزاران به نیازهای مراجعه‌کنندگان پاسخ می‌دهند. حتی اگر شهروندان هم تمایل داشته باشند که خارج از سازوکارهای مقرر اداری عمل کرده و در ازاء آن منافع نامشروع پرداخت کنند، این امکان نیز از آنان سلب خواهد شد و بدین ترتیب، مبارزه دوسویه مؤثری علیه فساد به عمل خواهد آمد.

بعلاوه فضای سایبر بهترین ابزار شفاف‌سازی امور دولتی است. زیرا، اطلاعات طبق روال از پیش تنظیم شده، تولید و بدون اعمال تبعیض در میزان یا چگونگی دسترسی به افراد ارائه می‌شوند. هم اکنون نمونه بارز این اقدام را می‌توان برگزاری مناقصه‌ها به شیوه الکترونیکی

1 - World Summit on Information Society.

2 - Declaration of Principles.

3 - Tunis Commitment.

دانست که گامی مهم در تحقق این هدف متعالی است.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور مصوب شهریورماه ۱۳۸۳ با تأیید کارآیی این فناوری در مبارزه با فساد، در ماده ۱۴۲ چنین مقرر می‌دارد: «سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و دستگاه‌های موضوع ماده ۱۶۰ این قانون موظفند به منظور افزایش پاسخ‌گویی دستگاه‌های اجرایی در مقابل مردم، با استفاده از فناوری‌های نوین اداری و بازرگاری مهندسی فرایندها و روشها و رشد شاخص‌های مربوط به مشتری‌مداری و آموزش اداری و توسعه فرهنگ مدیریت و ارزیابی عملکرد و راهکارهای لازم برای جلوگیری از مفاسد اداری، سطح کیفی خدمات خود را افزایش داده و در تدوین ضوابط و مقررات و بخشنامه‌ها، دستورالعمل‌های ذی ربط رضایت و تکریم ارباب رجوع به عنوان یکی از اهداف اصلی و تأثیرگذار در سرنوشت اداری و استخدامی کارکنان ملحوظ نمایند».

۸-۲- محدودیت‌های فضای سایبر در تحقق آزادی اطلاعات

با اینکه دو اصل آزادی بیان و آزادی اطلاعات مشابهت‌های بسیاری با یکدیگر دارند و به همین دلیل از فضای سایبر برای تحقق آنها تا حدودی به یک شکل بهره‌برداری می‌شود، یعنی در هر دو به طور عمده از قابلیت‌های اطلاع‌رسانی و ارتباطی استفاده می‌شود بنابراین موانع سایبری آنها مشابه نیست. برای روشن شدن این موضوع دو مؤلفه اساسی تشکیل دهنده این دو حق با یکدیگر مقایسه می‌شوند. (موحد امجد، ۵۷: ۱۳۹۱)

اطلاعات موضوع آزادی بیان، یافته‌ها و دیدگاه‌های شهروندان نسبت به امور کشورشان است که با هدف آگاهی بیش‌تر مردم و از آن مهم‌تر مسؤولان نسبت به آنچه در کشور می‌گذرد، بازتاب می‌یابد. ولی در آزادی اطلاعات، دولت موظف است که اطلاعات مربوط به امور حاکمیتی و تصدی‌گری خود را جز در موارد کاملاً مشخص و محدود در اختیار شهروندان قرار دهد تا آنان مشارکت آگاهانه‌تری در اداره حکومت داشته باشند. از این‌رو، نه تنها نوع اطلاعات، بلکه عامل ارائه و انتشار آنها نیز متفاوت است و در عمل تفاوتی نمی‌کند که اجراء این قاعده در فضای سایبر دنبال شود یا در جهان فیزیکی. زیرا، این تمایزهای بنیادین در همه جا وجود دارند. برای مثال، نمی‌توان از فیلترینگ برای رعایت مصالح و مقتضیات آزادی اطلاعات در فضای سایبر استفاده کرد؛ هرچند امکان به کارگیری مشترک برخی از ابزارها مانند تدابیر صدور مجوز انکارشدنی نیست. ولی درباره محدودیت‌ها و موانع پیش روی تحقق هدف‌های آزادی اطلاعات در فضای سایبر، به‌طور کلی می‌توان آنها را در دو گروه قرار داد: گروه نخست به ماهیت خود این فضا مربوط می‌شود و گروه دوم محدودیت‌ها و ضوابط قانونی است که همانند آزادی بیان براساس مصالح و مقتضیاتی تصویب و لازم الاجراء شده‌اند. (موحد امجد، ۵۸: ۱۳۹۱)

نتیجه گیری

فیلترینگ موضوعی است که در تمام دنیا مطرح بوده است و منحصر به ایران نیست. حق استفاده از شبکه اینترنت و بهره مندی از اطلاعات روز جهانی منحصر به یک یا چند طبقه محدود نیست چرا که همه می دانند بی سوادى امروز دیگر ندانستن خط و کتابت نیست بلکه بی سوادى امروز در عدم استفاده از امکاناتی است که زمینه دسترسی ساده تر و زودتر به اطلاعات را فراهم می سازد، امروز در حوزه اطلاعات استفاده از همین تکنولوژی های جدید و مهارت های خاص اطلاعاتی خود ابزار باسوادى جامعه را فراهم می کند. مساله ای که امروز مطرح است موضوع از میان بردن شکاف و فاصله میان کشورها به لحاظ اطلاعاتی و برخورداری از حق دسترسی ارزان قیمت و به روز بودن اطلاعات است که باید مطمح نظر قرار گیرد. فیلترینگ ارتباطی به دسترسی رایگان و ارزان و آزادانه به اینترنت ندارد. اگر آزادی در چارچوب قانون را بپذیریم وقفه ای را شاهد نخواهیم بود آنچه وجود دارد فیلترینگ اشتباه برخی سایتهاست که باید مورد بررسی قرار گیرد. ما می توانیم چارچوب و ضابطه خاصی را برای خود تعریف کنیم که این مهم باید توسط قوه قضاییه انجام شود. با بررسی های فقهی و حقوقی که بر روی مصادیق فیلترینگ صورت گرفت به این نتیجه رسیدیم که فیلترینگ در مصادیق مطرح شده توسط دولت ها جایز است و محدود کردن بخشی از اطلاعات توسط دولت ها امری معقول بلکه از ضروریات می باشد اما در عین حال باید از شیوه های مناسب برای اعمال محدودیت (فیلترینگ) استفاده کرد و همچنین اگر از رهگذر فیلترینگ خسارتی به کاربران وارد شود دولت ها از باب مسئولیت مدنی ملزم به جبران خسارت وارده هستند.

فهرست منابع

الف: منابع فارسی

۱. انصاری، باقر، مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات، نامه حقوقی، ۱۳۸۵.
۲. انصاری، باقر، آزادی اطلاعات، تهران، دادگستر، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۳. اسدی، عباس، بابازاده مقدم، حامد، اصول پالایش (فیلترینگ) پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی، مطالعات رسانه‌های نوین، ۱۳۹۶، شماره ۹.
۴. سعد، علی، درآمدی بر سیاست‌های فیلترینگ سایت‌های اینترنتی، مطالعات رسانه‌های نوین، ۱۳۹۴، سال اول، شماره ۲.
۵. سلمان پور، امیر، پریشان، جابر، مطالعه تطبیقی دسترسی به اطلاعات دولتی در ایران و کشورهای پیشرو آزادی اطلاعات، علوم خبری، ۱۳۹۲، شماره ۶.
۶. دیوسالار، سهیلا، محدودیت در فضای مجازی با تکیه بر فقه و حقوق ایران، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۲.
۷. عرفان منش، محمد امین، آزادی اطلاعات، ره‌آورد نور، ۱۳۸۶، شماره ۲۱.
۸. موحد امجد، محمدعلی، اینترنت، محدودیت‌ها (filtering) و چالش‌ها از منظر فقه و حقوق، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۱.

ب: منابع انگلیسی

9. -Jakubowicz, Karol, A New Notion of Media ,2009